

● فصل اول: درسنامه و نکات بانکداری

- بخش اول: اصول بانکداری

روند تکامل بانکداری

مقدمه

بانک داری در جهان تقریباً از زمانی شروع شد که داد و سند و مبادله کالا بین افراد انسانی آغاز گردید. در واقع بانکداری و تجارت قبل از اینکه حتی پول به مفهوم امروزی مورد استفاده قرار گیرد عملاً وجود داشته است. بدین معنی که از وقتی بشر به تولید کالا به منظور تجارت (به غیر از معاوضه Barter) مبادرت ورزید احتیاج به یک وسیله پرداخت و مقیاس ارزش پیدا نمود و با پیشرفت تجارت احتیاج به خدمات اختصاصی موسسات مالی پیدا کرد. وصول مطالبات از خریداران دور و نزدیک، و مخاطرات ناشی از نقل و انتقال فلزات قیمتی و بعداً مسکوکات فلزی ایجاب نمود که به غیر از پول از وسایل دیگری نیز استفاده شود. لذا، انجام دادن وظایف و عملیاتی نظیر نگهداری و حفاظت اشیاء قیمتی و مسکوکات فلزی انتقال این اموال به وسیله اسناد، ایجاد یک مقیاس ارزش، و بالاخره ایجاد اعتبار و قرض دادن، ابتدا میان افراد و بعد به وسیله سازمان مخصوصی به نام بانک توسعه و اشاعه پیدا نمود. بدین طریق وظایف اساسی امروزی بانک، هر یک در تکمیل دیگری نضج گرفت، به طوری که امروز بانکداری به انجام دادن مجموع وظایف فوق تعریف می شود.

کلمه بانک نیز اصطلاحی است بسیار قدیمی که منشا اصلی دروازه المانی Bank به مفهوم نوعی شرکت (Joint Stock) است که ایتالیایی ها از زبان آلمانی آن را به نیمکت صرافان (Banco) اطلاق نمودند، ولی به تدریج سازمان و محل فعالیت های بانکی امروزی به این نام موسوم گردید.

بانکداری در قدیم (تا حدود قرن پنجم میلادی)

عملیات بانکی بین ملل متمدن قدیم به طور ساده تر از آنچه امروزه معمول است متداول بوده و بر اثر پیشرفت بازرگانی و ارتباط ملل اسناد اعتباری مشابه آنچه ما امروز آنها را برات، سفته و حواله های بانکی می نامیم لاقلاً در حدود ۸ قرن قبل از میلاد مسیح وجود داشته است. از آنجایی که ظاهراً اولین سکه در لیدی در حدود قرن هفتم قبل از میلاد ضرب شده، این اسناد بیشتر برای انتقال و یا تعهد پرداخت مقداری معین طلا و نقره مورد استفاده قرار می گرفته است. در بابل معابد بابل در حدود ۲۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح به عملیات بانکی محدودی مشغول بوده اند. متصدیان معابد مزبور، طلا و نقره و سایر اشیاء گرانبهائی را که به امانت به منظور حفاظت و نگهداری به آنها سپرده میشد در مقابل وثیقه اموال غیر منقول به قرض می دادند. نرخ بهره این فرقه ها طبق مقررات موجود زمان بیست درصد بود که به مقداری از طلا و نقره به وزن پرداخته میشد. درآمد معابد از محل این سپرده ها منحصر به بهره دریافتی نبود زیرا معادل ارزش این سپرده ها نیز به عنوان کارمزد حفاظت و نگهداری به معابد پرداخت می گردید. سند قرضه و شرایط آن با توجه به نبودن کاغذ و اشیاء مناسب دیگر بر روی لوحه های گلی منقوش و سپس پخته و نگهداری می شده است.

در یونان قدیم عملیات بانکی تکامل بسیار یافت و شاید به توان گفت که بانک داری امروز تا حدود زیادی در یونان قدیم پایه گذاری شده است. معابد یونانی در حدود قرن سوم و چهارم قبل از میلاد مسیح به فعالیت های بانکی اشتغال داشتند، داشتن یکی از دلایل شروع بانکداری در معابد شرایط خاصی بود که در آن زمان در یونان وجود داشت. یعنی بر اثر جنگ و ستیزهای تقریباً دائمی ایالات و شهرهای مستقل یونان با یکدیگر و یا با دولت های خارجی و فراهم نبودن امنیت کافی، به نظر کلیه مردم اعم از معتقد به مذهب یا غیر متدین، معبد مطمئن ترین محل برای نگهداری و حفاظت اموال گران بها و پرارزش بود. با وجودی که به کرات معابد نیز مورد تاراج فاتحین قرار می گرفت اموال زیادی به امانت به معابد سپرده می شد به طوری که در شهرهای پرجمعیت اغلب مجبور بودند که قسمتی از معبد را به این کار اختصاص دهند. دیری نپایید که این امر یعنی حفاظت و نگهداری اموال گران بها به خصوص فلزات قیمتی مانند طلا و نقره اساس تجارتی قرار گرفت که با آن اموال معبد توام با هم به منظور قرض دادن و دریافت بهره مورد استفاده واقع شد.

در رم، عملیات بانکی تحت حمایت و قدرت قوانین بازرگانی امپراطوری توسعه بیشتری یافت و استفاده وسیعتری از سپرده ها و اسناد تجاری به عمل آمد. با تصرف تدریجی کشورهای اطراف دریای مدیترانه در حدود قرن دوم و سوم قبل از میلاد مسیح توسط حکومت روم و برقراری رژیم قانون در سراسر امپراطوری شرایط پیشرفت تجارت و موسسات مالی به مقدار قابل ملاحظه ای تسهیل گردید و بر اثر وجود انواع مسکوکات فلزی که به عناوین مختلف بخصوص مالیات به حکومت مرکزی پرداخت می گردید عملیات بانکی توسعه بیشتری پیدا کرد و در محلی بنام Strrt Of Janus که به منزله Wall Strrt امروزی آمریکا در نیویورک است، متمرکز گردید.

عملیات بانکی بانکداران رومی از بیشتر جهات شبیه به عملیات بانکی زمان حاضر بود و شامل افتتاح حساب جاری و مدتدار به نفع افراد و پرداخت بهره به سپرده های مدتدار - صدور بروات تجارتی - دادن قرضه های بانکی اعم از مصرفی و تجارتی با بهره متفاوت - رهن و حتی صدور اعتبارنامه تجارتی Letter of Credit می شد. یکی از موارد اختلاف بسیار مهمی که می توان درباره عملیات بانکداری رم قدیم با سیستم عملیات بانکی عصر حاضر ذکر کرد این است که قسمت اعظم عملیات بانک های امروز با استفاده از مقیاس های ارزش (معرف پول و واحدحساب) انجام می شود در حالی که کلیه عملیات در سیستم بانکداری رم قدیم بر اساس رد و بدل کردن عین پول (مسکوکات فلزی) انجام می شده است.

بانکداری در قرون وسطی (از حدود قرن پنجم تا پانزدهم میلادی)

در قرون وسطی، بانکداری و تجارت به مفهوم آنچه در یونان و امپراطوری داشت عملاً از بین رفت و پس از سقوط رم یک سیر قهقراپی در عملیات بانکی و سایر مظاهر تمدن بشری پیدا شد. ولی عرف بانکداری با انجام برخی عملیات بانکی توسط اقوام مختلف بخصوص یهودیها که صرافان عصر بودند حیات خود را از دست نداد و شرایط زمان توام با استعداد طبیعی این قوم موجب شد که بیشتر به فعالیتهای بانکی بپردازند. با تعصب شدید مقامات کلیسا علیه دریافت ربح از افراد و منع مشروط آن در مذهب یهود این فعالیت تقریباً بلامانع و در برخی از مراکز بطور انحصاری در اختیار این قوم قرار گرفت.

این نکته لازم به توضیح است که در مذهب یهود منع دریافت بهره منحصر به منع دریافت آن از هم کیشان یهودی تعبیر شده و بنابراین عملیات صرافی و بخصوص دریافت بهره در مقابل دادن قرضه از افراد غیریهودی بلامانع تلقی می شد.

بانکداری در دوره جدید (از حدود قرن پانزدهم به بعد)

دوره جدید با پیشرفت تدریجی تجارت و داد و ستد در سواحل دریای مدیترانه بخصوص در ونیس و فلورانس شروع می شود. با کشف آمریکا و راه های جدید و استقرار روابط بازرگانی بین شرق و غرب کم کم دامنه فعالیت از سواحل دریای مدیترانه به کشورهای سواحل اقیانوس اطلس مانند فرانسه، اسپانیا، پرتغال و انگلیس گسترش پیدا کرد. این پیشرفت توأم با استفاده روزافزون از خدمات بانکی و در نتیجه ازدیاد بانکداران بخصوص در شهر ونیس بود. فعالیت و قدرت این بانکداران بقدری توسعه پیدا نمود که حتی به پادشاهان قرض می دادند و همین توسعه فعالیت و استفاده بیش از حد از قرضه بانکی به ورشکستگی های متعدد در نیمه دوم قرن شانزدهم میلادی منتهی شد و سرانجام منجر به وضع مقررات دایر به منع عملیات بانکداران خصوصی و ایجاد بانکهای عمومی در این گروه گردید.

در ذیل، مهمترین بانکهای عمومی این دوره که در تکامل عملیات بانکداری نقش موثری داشته و پی ریزی فعالیت های متعدد بانک های تجارتی امروز را نموده اند بطور خلاصه بررسی می شود:

۱- بانک ونیس: این بانک بر اثر احتیاج مبرمی که در نتیجه پیشرفت فعالیت های بازرگانی از یک طرف و ورشکستگی های بانک های خصوصی از طرف دیگر حس می شد، در سال ۱۵۸۷ از طرف حکومت و نیس تأسیس گردید و به عملیات بانکی از قبیل دریافت سپرده های اشخاص اعم از مسکوک داخلی و خارجی و شمش طلا و نقره - انتقال این سپرده ها از یک حساب به حساب دیگر و پرداخت بروات تجارتی مشتریان اشتغال ورزید. ولی طبق اساس نامه از دادن هر نوع قرضه بانکی و دریافت سود و همچنین پرداخت بهره به سپرده های اشخاص ممنوع بود و چون در نتیجه بانک از خود درآمدی نداشت هزینه های آن توسط دولت پرداخت می گردید. احتیاجات مالی دولت بر اثر جنگ های متوالی منجر به نق مقررات اساس نامه بانک گردید و بانک مجبور به پرداخت قرضه به دولت شد و سرانجام بر اثر اشکالاتی که به وجود آمد دولت، بانک دیگری به نام Banco Giro در سال ۱۶۱۹ تأسیس نمود و هر دو بانک در سال ۱۶۳۸ با هم ترکیب شده و تا سال ۱۸۰۶ که به دست ناپلئون برچیده شد به فعالیت های بانکی خود ادامه داد.

۲- بانک آمستردام: تشکیل کمپانی هلندی هند شرق در سال ۱۰۲ و فعالیت روزافزون آن به زودی کشور هلند و شهر آمستردام را مرکز داد و ستد بین المللی قرار داد. توسعه دامنه بازرگانی در شهر آمستردام موجب کندی و آشفته گی فعالیت بازرگانان گردید برای رفع این مشکل و ایجاد یک واحد حساب استاندارد و ثابت، شهرداری آمستردام در سال ۱۰۹ مبادرت به تأسیس بانم آمستردام نمود. وظیفه اصلی این بانک تعیین ارزش واقعی مسکوکات مختلف و تبدیل آن به پول استاندارد محلی بود.

فعالیت های بانک برای مدتی بر این اساس قرار داشت و خدمات گران بهایی به خصوص از دیدگاه صدور، دریافت و پرداخت بروات تجارتی به نفع مشتریان خود انجام می داد و به علاوه بر اثر افزایش نقل و انتقالات پولی از نظر تسهیل عملیات و

فعالیت های بانکی استفاده از چک را بیش از پیش معمول نمود. و عملاً این سند بانکی تکامل و رواج بیشتری یافت ولی گذشت زمان و تمرکز مقادیر زیادی مسکوک و فلزات گران بها در بانک قدرت مقاومت مسئولان بانک را ست نمود و برخلاف مقررات از سپرده های اشخاص برای پرداخت قرضه و دریافت سود استفاده شد و با همین عمل وسایل سقوط تدریجی بانک فراهم گردید. سرانجام با ورشکست شدن یکی از بدهکاران - عمده بانک (کمپانی هند شرقی) در سال ۱۷۹۴ و از بین رفتن قسمت اعظم سپرده های اشخاص عملاً انحلال این مؤسسه فراهم گشت و با وجودی که شهرداری آمستردام که ضمانت سپرده های اشخاص را نموده بود کلیه بدهی بانک را تا سال ۱۸۰۲ تأدیه کرد به علت تزلزل اعتماد عمومی در سال ۱۸۱۹ برچیده شد. با بررسی تحولاتی که در بانک آمستردام در حدود ۲۰۰ سال قبل حاصل گردید به خوبی روشن می شود که بقای یک بانک تا چه میزان متکی به اعتماد عمومی و وجود ذخایر بانکی است.

۳- بانک سوئد The Bank of Sweden: بانک سوئد در سال ۱۶۵۶ تشکیل شد و برخلاف بانک هایی که تاکنون به آنها اشاره شد از لحاظ قانونی صورت شرکت سهامی داشت و در واقع اولین بانکی است که بدین شکل تشکیل شده است. بانک هایی که قبلاً وجود داشت غالباً بصورت انفرادی و خصوصی و با به شکل شرکت های تضامنی فعالیت می کردند و با سرمایه آنها کلاً متعلق به دولت بود. بانک سوئد از همان ابتدای تأسیس، فعالیت خود را بر اساس استفاده از سپرده ها و ذخایر بانکی به منظور ایجاد قرضه و اعتبار قرار داد. با وجودی که اساسنامه و امتیازنامه بانک حق صدور اسکناس را برای بانک پیش بینی نکرده بود، بانک سوئد از سال ۱۱ به صدور اسکناس مبادرت نمود بدین طریق اولین بانک صادرکننده اسکناس در اروپا شناخته شد.

- بانک مرکزی انگلیس: دومین بانکی که به شکل شرکت سهامی تأسیس شد، بانک مرکزی انگلیس بود که در سال ۱۹ به وجود آمد. این بانک بر اساس طرح شخصی بنام William Patterson از اهالی اسکاتلند با سرمایه ای به مبلغ یک میلیون و دویست هزار لیره تشکیل گردید. سرمایه مزبور کلاً در قبال امتیاز تأسیس بانک با بهره صدی هشت به دولت انگلیس قرض داده شد. بدین طریق بانکی که امروز به عنوان قدیمی ترین بانک و اولین بانک مرکزی دنیا شناخته شده شروع به عملیات بانکی نمود.

۵- بانک عمومی (دولتی) فرانسه: بانک عمومی فرانسه توسط شخصی بنام جان لا که از اهالی اسکاتلند بود در سال ۱۷۱۶ در پاریس تأسیس شد و فعالیت های آن با تغییراتی در شکل سازمانی و نام بانک به مدت چهار سال و نیم ادامه داشت. بر اساس مسافرت های زیاد به نقاط مختلف جهان، جان لا متوجه شده بود که اولاً احتیاج شدیدی به یک سیستم پولی و اعتباری در تمام کشورها موجد دارد و ثانیاً کمبود پول و اعتبار در همه جا مانع از رشد و توسعه حجم تجارت است. همین که

لا به اسکاتلند مراجعه نمود کتابی با عنوان "توجه به پول و تجارت" در سال ۱۷۰۰ میلادی انتشار داد. این کتاب حاوی نظریات و پیشنهاد طرحی برای انتشار پول بر اساس وثیقه (پشتوانه) املاک به طرق مختلف در اسکاتلند بود.

بانکداری در ایران

در ایران پیش از دوره هخامنشی، صرافی به صورت کاملاً ابتدایی وجود داشت، ولی در انحصار معابد و شاهزادگان بود. بعد از دوره هخامنشی که تجارت و کسب و کار رونق گرفت و پول و مسکوکات رایج شد بانکداری توسعه یافت.

در زمان ساسانیان بانکداری در ایران توسعه قابل توجهی یافت، در این عصر، ارسال پول از نقطه ای به نقطه دیگر توسط برات متداول بود. واژه "چک" که امروز در کلیه بانک های جهان معمول است از زبان پهلوی گرفته شده و در عصر ساسانیان معمول بوده. در دوره اسلام و اشاعه احکام و فرهنگ اسلامی از جمله حرمت ربا، فعالیت بانکداری ریوی در ایران به علت ممنوعیت گرفتن و دادن ربح در شریعت اسلام متوقف گردید.

الف) موسسات صرافی:

بانکداری در ایران در قرون وسطی و تا اوائل قرن نوزدهم منحصر به صرافی بود که با توجه به شرایط اقتصادی و سیاسی کشور گاه رونق می یافت و گاه کساد میشد. مراکز مهم صرافی عبارت بودند از: تهران، تبریز، مشهد، یزد، اصفهان، همدان، شیراز و بوشهر. در این دوره هی بانکی فعالیت نداشت. مهم ترین موسسات صرافی در آن دوره عبارت بودند از:

تجارتخانه برادران تومانیانس - تجارتخانه جمشیدیان - تجارتخانه جهانیان - شرکت اتحادیه

ب) موسسات بانکی

تاریخ ۱۲ هجری شمسی بدلیل اینکه اولین موسسه بانکی به مفهوم واقعی و با آگاهی کامل به روش های بانکی جدید و با فعالیت های خود اصول اساسی بانکداری جدیدی را در ایران استوار نمود حائز اهمیت خاصی است.

۱- بانک جدید شرق

اولین بانکی که در ایران تأسیس گردید بانک جدید شرق بود که مرکزش در لندن و حوزه عملیاتش مناطق جنوبی آسیا بود، این بانک بدون تخصیص هی گونه امتیازی در سال ۱۲۶۶ شمسی در تهران فعالیت خود را آغاز نمود.

شعبه اصلی این بانک در شمال شرقی میدان امام خمینی (توپخانه سابق) در محل بانک بازرگانی (تجارت فعلی) قرار داشت. این بانک برای جلب مشتریان در شروع فعالیت به حساب های جاری معادل ۵/۲ درصد و به حساب سپرده ثابت به مدت ۶ ماه ۴۰ درصد و یک ساله ۶ درصد سود پرداخت می کرد. این بانک با اقدام خود در بازار پولی ۱۲ درصد نرخ بهره را کاهش داد و برای اولین بار در ایران اقدام به انتشار پول کاغذی بصورت حواله عهده خزانه بانک برای مبالغ بیش از ۵ قرآن و قابل پرداخت در وجه حامل نمود.

این بانک در سال ۱۲۶۷ در مقابل دریافت ۲۰/۰۰۰ لیره انگلیسی کلیه شعب و ائاثیه خود را به بانک شاهی واگذار نمود.

۲- بانک شاهی ایران

از سال ۱۲۱۱ شخصی بنام "بارون جولیوس دورویتر موسس خبرگزاری رویترز انگلیسی" به دربار ناصرالدین شاه راه یافت و چند سال بعد در سال ۱۲۷۰ هجری شمسی موفق به تحصیل امتیاز تأسیس بانک شاهی شد. به موجب این امتیاز که به مدت ۲۰ سال به بانک شاهی داده شده بود بانک می توانست علاوه بر فعالیت های بانکی و تجاری انحصاراً به نشر اسکناس